

vlade iz februarja 1835 do jugoslovanske vlade, kakršna je bila ob »napadu fašistov« 6. aprila 1941.

Predgovor je napisal akademik, znani srbski pravnik Jovan Đorđević. Na koncu knjige so še slovarček manj znanih besed, spisek literature in register osebnih imen. Vsekakor zanimiv zgodovinski priročnik.

Boris Radosavljevič

Bogdan Krizman, **Hrvatska u prvom svjetskom ratu**. Hrvatsko-srpski politički odnosi. Zagreb : Globus 1989, 406 strani.

Z najnovejšo Krizmanovo knjigo dobiva hrvaško zgodovinisje delo, kakršno slovensko s Pleterskega Prvo odločitvijo Slovencev za Jugoslavijo že ima. Gre namreč za temeljito, v marsičem celo temeljno delo o politiki na domačih tleh v dneh prve svetovne vojne.

Iz predgovora izvemo, kje so pobude za nastanek knjige: niso prav nič v sferi »čiste« znanosti, temveč v skladu z ne le najnovejšo jugoslovansko zgodovininpisno prakso polemični. Dr. Vasilije Krestić je v letu 1986 objavil strupeno pisanje o genezi gonocida nad Srbi v NDH v obdobju pred prvo svetovno vojno in je v njem s spretnim izborom posameznih dejstev dokazoval, da so praktično vsi Srbi bili proti dvojni monarhiji (kakšen Svetozar Borojevič, ki je branil slovensko zemljo, je očitno vsaj narodni izdajalec), vse hrvaško pa da ji je brezpogojno služilo (s komajkatero izjemo, ki bolj kot kaj drugega le potrjuje pravilo). Najhujša da je bila pri vsej zadevi politika hrvaškega državnega prava (očitno kar celotnega, ne le tistega, ki mu je otroval Žid Josip Frank) poskrbela naj bi, da genocidne ideje, ki so se udejanjale v NDH, niso imele ozkega temelja nekega političnega gibanja, temveč dokaj široko bazo v globokih koreninah zavesti mnogih Hrvatov. Od tod do sedaj mnogokje slišanih obtožb o genocidni naravi hrvaškega naroda je seveda le korak — ki pa ga Krestić ne naredi, ker bi psevdoznanstvenost njegovih tez bila ob tako eksplicitno zastavljenih besedah vsakomur očitna, prav zaudarjajoča: ker bi bilo mogoče eksplozivno žogico domislice o genocidnosti celega naroda brž spraviti na srbski teren (izgon muslimanov iz Srbije, srbska okupacijska politika v Makedoniji in na Kosovem po I. balkanski vojni ipd.). Srbski pisec ob tem sploh ne omenja srbske vojne napovedi Hrvatom, namreč spisa Nikole Stojanovića v Srpskem književnem /!/ glasniku, ponatisnjene v zagrebškem Srbobranu (1902), ki je v mnogočem zaznamoval tudi politično pot Stjepana Radića, kakor izvemo iz Mužičevega temeljnega dela o tem najpomembnejšem politiku Hrvatov ne le za dni Kraljevine SHS, temveč tudi nasploh. Toda ni se ustavljati ob pritehnosti Krestićevih misli še naprej, saj nimajo znanstvene, zato pa tem večjo politično težo: za znanost so pomembne le v toliko, kolikor so vzpodbudile resno zgodovinisje Bogdana Krizmana, ki je s svojim najnovejšim delom dokazal, kako konec koncev ni važno, iz kakšnih pobud zgodovinisje nastaja, temveč je edino pomembno, kakšna je njegova kakovost, torej koliko se približuje ugotovljivi resnici.

Uvodno poglavje nas kratko seznanja s temeljnimi problemi hrvaške troedine kraljevine, ki od 1868. leta leže v pogodbi z Ogrsko, in predstavi glavne politične dejavnike do leta 1913, ki z volilno zmago Hrvaško-srbske koalicije pomeni pomemben mejnik: zdi se, da Hrvaška končno dobi saborsko večino, ki ustreza težnjam večine prebivalcev, čeprav ima volilno pravico še vedno samo 208.411 ljudi, manj kot 10 %. Nova vladna večina, saborska desnica, katere ogrodje sestavljata Hrvaška združena samostojna stranka (I. Lorković) in Srbska samostojna stranka (S. Pribičević), ki se iz pravkar navedene premise zavzema za splošno volilno pravico, je v navidez nepričakovano pristrčni zvezi s Pešto, z grofom Tiszom, ki nekoliko popusti le v zvezi z železniškimi problemi (v novi železniški pragmatiki ni več sporne uredbe o jeziku), v zameno pa dobi pravo mladomadžaronsko politiko koalicije. V ozadju vsega tega pa je Beograd, ki tako prvič usodno poseže v hrvaško življenje: globalni interesi koalicije niso interesi Zagreba in Hrvatske, temveč Beograda in Srbije. Ker s sotočju Donave in Save sporoče svojim agentom v Srbski samostojni /!/ stranki, da potrebujejo po balkanskih podvigih na zahodu vsaj 10 let miru (glej str. 45, 46, 47: tudi za asimilacijo »osvojenih« bratov!), koalicija preko svoje osrednje politične glave, Svetozarja Pribičevića, sklene dogovor s Tiszom brez kakršnekoli resnejše pridobitve za Hrvaško. To pomoščanje in zanemarjanje interesov hrvaške kraljevine, za katerega širše ozadje vemo šele sedaj, seveda naleti na ostro obsodbo in nasprotovanje tako v centru, pri hrvaškem državnopravnem bloku (Hrvaška stranka prava, frankovci in Radićeva ljudska kmečka stranka), kot na levici (Starčevićeva stranka prava, milinovci).

Hrvaški Srbi so torej še vedno bolj Srbi kot pa hrvaški, bolj so nacija s središčem v Beogradu kot pa državljani s središčem v Zagrebu, kakor so bili že za dni kolaboracije s protihrvaškim režimom bana Khuena Héderváryja, kar so manifestirali s ponatisom Stojanovićevega pisanja o vojni med Srbi in Hrvatih do popolne zmage

enih ali drugih. V takšni perspektivi se kaže govorjenje S. Pribičevića o tem, da med Srbi in Hrvati ne more biti slöge, temveč zgolj narodna enotnost (str. 41), kot čista demagogija, govor Dušana Popovića o »povsem srčni in razumski lojalni zvestobi« koalicije habsburški dinastiji pa čisti machiavellizem. Ob začetku prve svetovne vojne sproži dejstvo, da imajo Srbi na hrvaško politično življenje pravzaprav odločilen vpliv (drže celo položaj predsednika sabora), burne reakcije pri hrvaškem državno-pravnem bloku, ki se manifestirajo zlasti z neparlamentarnimi izpadi Hrvaške stranke prava. Ta vodi enako machiavellistično politiko kot koalicija, vendar mnogo manj spretno: njeno prizadevanje za uvedbo vojaškega komisariata namesto ustavne vlade na Hrvaškem, kar bi bil le uvod v popolno izključitev srbskega vpliva v troidini kraljevini (najprej bi padel predsednik sabora!), je na saborski seji 15. maja 1918 povsem razkrinkal ban pl. Mihalovič (iz vrst koalicije). Spretna in elastična politika koalicije tudi prepreči, da bi se svetovni spopad sprevrgel na domačih tleh v križarski pohod hrvaštva proti srbstvu, kar bi udejanjilo vizije frankovcev: za zločin posameznika ne more biti odgovoren ves narod. To se dokazuje včasih s prav mefistovskimi potezami: Svetozar Pribičević se tako prostovoljno vpiše med domobrancelje in preživi večji del vojne v Pešti zavestno stradajoč, da ga slučajno zares ne bi vpregli v vojne napore dvojne monarhije! Srbska propeštanska politika na Hrvaškem je seveda bila le velika igra, ki je hrvaškimi Srbom zagotavljala, da bodo v vsakem primeru zmagovalci: če zmagoje centralne sile, bodo razglasili uprizorjeno lojalnost za pristno, če zmaga antanta, bodo vse skupaj razglasili za igro ohranjanja srbskih življenj. Ob netolerantnosti frankovcev jim je dvojna igra morala uspeti: lahko je bilo potem dokazovati, da so bili ogroženi od Hrvatov! Hkrati pa so pretkano oslabili položaj »prečanov« nasproti Srbijancem: drugi so zmagovalci, prvi vsekakor premaganci. Pribičević je vseskozi deloval z blagoslovom zelo daljnovidne vlade v Beogradu, ki je pod Pašićem vodila neverjetno spretno igro: preko svojega poslanika na Dunaju je celo opozarjala na nevarnost prestolonaslednikovega potovanja v njemu podložno deželo, kar dokazuje njeno sovednost, a tudi nemoč ali pomanjkanje resne volje, spopasti se z militaristično kliko, ki je stala za sarajevsko zaroto.

Toda vrnimo se spet h Krizmanovi knjigi, ki zelo podrobno obravnava saborsko življenje v času vojne in potem nagibanje k jugoslovanski rešitvi. Ker gre za obsežno besedilo, moremo opozoriti le na posamezne še posebej zanimive drobce. Opaziti je, da se je Radić — ta prerealni politik, da bi bil idealen, in preidealni, da bi bil realen — s svojo zgovornostjo in prodornostjo hitro vsilil hrvaškemu parlamentu za osrednjo osebo, če že ne vedno tudi osebnost. Nelagodnost koalicije ob tem dejstvu (Radić je namreč vsakokrat podal kup nujnih predlogov, s katerimi se je bil sabor potem primoran ukvarjati), ki je napovedovalo kaj slabe perspektive za njeno prihodnost, je najbolje izrazil Večeslav Wilder v saborskem govoru 7. avgusta 1917 (str. 129 in naslednje), ki je bil mešanica lucidnosti in usodnega podcenjevanja »fenomena Radić«.

Dejstvo, da se je mimo Hrvaške stranke prava Hrvaško-srbska koalicija zadnja vključila v jugoslovansko politično koncentracijo, spet izdaja veliko igro Beograda (ki je bil tedaj izven Beograda!): čimbolj oslabiti »prečansko« stran v prihajajočem zedinjenju, narediti jo čimbolj nebogljeno in provizorično, torej pogajalsko mehko — čimbolj torej narediti bodočo državo za nasledek preboja solunske fronte, ki je seveda izbojeval le Veliko Srbijo, in čim manj za rezultat razpada Avstro-Ogrske, ki je rodil na temelju jugoslovanske ideje Državo SHS in ki je bil posledica notranjega razkroja, ne pa sesutja neke za dvojno monarhijo precej pomožne fronte. Poleg tega je S. Pribičević kot poslevodeči podpredsednik Narodnega Vijeća dal misliti dr. Laze Popovića, ki se je v imenu Države SHS oziroma njenih organov odpravila v Srbijo iskat stikov s tamkajšnjo vlado, poleg uradnih še svoje osebne napotke — in po teh, ne po uradnih Drinkovičevih, se je poslanstvo tudi ravnalo.

Nato je prišel usodni 1. december, ki ga je omogočil prevrat 29. oktobra, toda tedaj nastalo Jugoslavijo, Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, je v veliki meri pogoltnila Velika Srbija, Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev: od Jugoslavije je ostala ob prevari in razočaranju samo ideja, kajpak neudejanjena. To je dobro vedel tako hrvaški vodja Radić kot njegov prvi pomembnejši slovenski zaveznik Novačan, ki je v Naši Vasi 4. maja 1922 (25. številka v Celju izhajajočega lista) zapisal: »Tisoč let smo sanjali o slovenski svobodi in ko smo prišli pod okrilje Jugoslavije, so nas za Jugoslavijo preslepili, ogoljufati so nas hoteli za naše tisoč let staro slovenstvo in nas hoteli spraviti pod Beograd, dočim smo mi pošteni kakor smo, vedno mislili, da bomo poleg Zagreba in poleg Beograda enakovredni bratje. Prišlo pa je drugače. Belgrajski kapitalisti so izmislili pekleni načrt v pošasti centralizma in ga s pomočjo slabih izdajalskih poslancev spravili v takozvano vidovdansko ustavo, ki lepo zveni po besedah, po svojem pomenu pa je kakor smrtna slana za slovenskega in hrvaškega kmeta in delavca. Mi slovenski republikanci obtožujemo voditelje vseh naših strank, ker so neki za skledo leče prodali slovenskega kmeta in delavca, neki pa vsled malomarnosti in tudi vsled neznanja zakrivili, da je danes Slovenija politična in go-

spodarska razvalina.« Te besede so polne ogorčenja nad nasledki dogajanj, ki jih popisuje Krizman, čigar delo se končuje s krvavim 5. decembrom 1918 v Zagrebu, ko je v navideznem zmagoslavju monarhije na Hrvaškem pravzaprav zmagala republika: hrvaški narod, torej ogromna večina prebivalcev Hrvaške, je imel od tedaj nedvomno za svojega prvega moža predsednika — Radića, ne pa kralja — Aleksandra (v Petrovem, predvsem pa svojem imenu), ki je s pomočjo svojih agentov, zlasti S. Pribičevića, uničil tudi formo tisočletnega hrvaškega kraljestva. Res ta realno ni dosti pomenila, a ustavna in legitimna je ta oblast do leta 1918 vendarle bila, vsaj v mnogo večji meri kot neustavna in neparlamentarna diktatura kralja Aleksandra z začetkom v letu 1929.

Naj ob koncu našega zapisa poudarimo še nekaj: 29. oktobra 1918 v Zagrebu niso proglasili Jugoslavije (niti Države SHS), kakor mnogokdaj in mnogokje beremo, temveč so z zadnjim sklepom sabora kraljevine Hrvaške, Dalmacije in Slavonije samo sklenili vključiti to troedino kraljevino v Državo SHS po tem, ko je Hrvaška prekinila vse državnopravne odnose s kraljevino Ogrsko in avstrijskim cesarstvom.

Za slovenskega bralca bodo gotovo posebej zanimivi tisti predeli Krizmanovega pisanja, kjer govori o prodoru ideje hrvaškega državnega prava med Slovence (in o reakcijah hrvaških strank na to), zlasti v SLS, ki tako vsaj na ravni transparenta ni bila dosti boljša od »jugoslavenarskih« liberalcev — je pa gotovo, da so klerikalci s svojim nacionalnim opotekanjem mislili manj resno kot po Ivanu Cankarju naj-gnusnejši ljudje na Slovenskem, »liberalni« »novoilirci«.

In še morala vsega: nasproti tezam z nivoja Vasilija Krestića zna biti celo tako nepristranska in surova reč, kot je resnica, hudo tendenčna in prefinjena stvar. Navsezadnje je imel prav celo nesrečni dr. Friedjung — le da ne o svojem času, temveč pozneje, in ne proti Supilu, temveč proti Pribičeviću.

Igor Grdina

Neda Engelsfeld, Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca — Privremeno narodno predstavništvo. Zagreb : Globus, 1989, 279 strani.

Delo Nede Engelsfeldove o parlamentu Kraljestva SHS (prvem in edinem, kajti z vidovdansko ustavo se ime države spremeni v Kraljevino SHS) posega tako na področje politične kot pravne zgodovine: prva je mračno ozadje dogajanjem v drugi, navidezno bleščeči. Toda v resnici je tudi ta le del tistega, kar je Miroslav Krleža tako nepozabno hudobno — pa hkrati tako točno — označil za balkansko krčmo, ki ima hude težave z lučjo.

V Kraljestvo SHS so se 1. decembra 1918 združile tako narodnostno kot civilizacijsko in kulturno silno raznolike dežele s kaj različnimi izročilom parlamentarnega življenja. Slovenske dežele, hrvaška troedina kraljevina in Dalmacija ter Banat, Bačka in Baranja poznajo od šestdesetih let 19. stoletja stabilno ustavno vladavino z razvitim parlamentarizmom (ne pa tudi demokracijo, čeprav se tudi tu položaj zlasti v Cislajtaciji skozi čas bistveno spremeni) tako na ravni države kot avtonomnih organov dežel. Bosna in Hercegovina je od aneksije leta 1908 na začetku podobni poti. Kraljevina Srbija ima od vseh pozneje jugoslovanskih dežel najdaljšo ustavno tradicijo, toda njen parlamentarni sistem ni stabilen in v mnogočem zavisi od muh vsakokratnega vladarja, ki običajno tragično konča, ali pa se za navidezno bleščavo demokracije skriva vloga izvenparlamentarnega dejavnika — vojske.

Tako je srbska kraljevina prišla v novo državno skupnost obremenjena s hipoteko mračnih političnih navad in razvad, ki ne z resničnim parlamentarizmom ne z dejansko demokracijo nimajo dosti opraviti, temu pa je bilo potrebno prišteti še kup afer in škandalov finančne narave (opankarska afera, Burejeva afera, odeška afera, afera »Mehmed Jakšić i kompanija«, afera 220-ih tisočev iz beograjske zadruge, oljna afera, platinska afera itd. itd. brez konca in kraja). Ker pa si je ta država s spretno igro — zlasti preko svojega agenta, trojanskega konja v Državi SHS, Svetozarja Pribičevića — uspela ustvariti privilegirani položaj in vzpostaviti kontinuiteto s predvojnimi razmerami (regent je 1. decembra 1918 sprejel Državo SHS v novonastalo državno skupnost), se je politično življenje v Kraljestvu in Kraljevini SHS odvijalo po že znanih srbskih kolesnicah, da Aleksandrove samovlade, ki je omogočila nastanek Kraljevine Jugoslavije, kot tozadevno zglednega primera niti ne poudarjamo posebej. Takšnega parlamentarizma politiki Države SHS kratko in malo niso pričakovali in nanj niso bili pripravljene — še posebej ne po svečani Aleksandrovi prvodecembrski obljudbi, da bo vselej le demokratičen ustaven vladar svobodnih državljanov —, so se mu pa kaj hitro povsem prilagodili, z izjemo fatalnega Svetozarja Pribičevića, ki je šel ravno nasprotno pot, in delno Radića, ki je s smerjo svojih poslednjih dni (a le teh, čeprav besedno celo niso bili tako radikalni kot njegovi republikanski) resno ogrožal že utečeni red in nered političnih stvari v Kraljevini SHS. Ne moremo niti